

ТҮРКИЯНЫҢ КАСПИЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ САЯСАТЫ**Әкімова Жақсыгүл Бекжанқызы**

jaksygul.95@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультеті
Аймақтану кафедрасының 2 курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Қилыбаева П.Қ.

Аннотация. XX ғасырдың аяғы-XXI ғасырдың басы әлемдік экономика мен халықаралық саясаттағы энергетикалық сектор рөлінің күшеюімен, сондай-ақ әлемдік отын-энергетикалық кешендегі үдемелі интеграциялық процестермен сипатталады. Осы мақаланың мақсаты Түркияның Каспий өңіріндегі энергетикалық саясатын саралау болып табылады.

Түйінді сөздер. Түркия, Каспий аймағы, энергетикалық дипломатия, газ экспорты, энергетикалық ағын, құбыр желілері.

Кіріспе. Қазіргі әлемдегі геосаяси процестер, әртүрлі елдердің саяси аренадағы мүдделерінің қақтығысы мұнай мен табиғи газды тасымалдау жөніндегі құбыр жобаларына әсер ететін маңызды факторлар болып табылады. Соңғы жылдары Түркия өз алдына маңызды міндет қойды, ол транзиттік елден аймақтық газ хабына айналу

Түркияның Каспий аймағына деген қызығушылығы КСРО ыдырағаннан кейін қалыптаса бастады. Түркия Каспий мұнай және газ кен орындарына назар аударды. Дәл осы кезеңде Түркияда болашақ көмірсутек ресурстарын сыртқы нарықтарға жеткізуге бағытталған әртүрлі құбыр жобаларын әзірлеу басталды. Түркия Әзірбайжанның және болашақта Қазақстан мұнайын Жерорта теңізіндегі Джейхан портына жеткізуді қамтамасыз ете алатын жаңа құбырлар салуға қызығушылық танытты. Түркияның басты назары Әзірбайжанмен энергетикалық ынтымақтастықты кеңейтуге аударылды, қазақстандық мұнайға да жоспары болды. Түрік жоспарлары, тарих қойнауынан бастау алған, геосаяси міндеттермен анықталды. Түркия КСРО ыдырағаннан кейін қалыптасқан жаңа геосаяси жағдай Каспий теңізінің батыс жағалауына ғана емес, оның шығыс жағалауына да сенімді жол ашады деп үміттенді. Бұл тұрғыда Әзірбайжаннан, ал болашақта Қазақстаннан мұнай экспортын ұйымдастыру Түркияда сонау XVI ғасырда қойылған геосаяси міндеттің шешімі ретінде қарастырылды. [1].

КСРО - ның ыдырауы Анкараға негізгі геосаяси ойыншы және сауда-экономикалық серіктес ретінде Каспий жағалауына шығуға мүмкіндік берді.

Каспий аймағы Түркияның көршілеріне қатысты энергетикалық дипломатиясының негізін құрайды, оның мақсаты Түркияны аймақтық энергетикалық торапқа айналдыратын Каспий маңы және еуроатлантикалық елдердің энергетикалық мүдделерінің үйлесуі болып табылады.

Геосаяси факторлар мен Каспий өңірі елдерінің Түркияның энергетикалық стратегиясын қалыптастыруға әсері.

Айта кету керек, мұнай мен табиғи газдың жетекші тасымалдаушылары мен Еуропа арасында орналасқан Түркия өзінің геоэнергетикалық мүдделерін белсенді түрде алға жылжытуда.

Елдің энергетикалық саясатының түйінді міндеттері: энергия ресурстарын жеткізудің импорттық бағыттарын әртараптандыру; энергия ресурстарын жеткізудегі Түркияның транзиттік рөлін күшейту; Еуропаның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі позицияларды нығайту; жаңартылатын энергия көздерінің үлесін ұлғайту; атом энергетикасының әлеуетін нығайту; энергия тиімділігін арттыру болып табылады.

«Жүйелі» энергетикалық дипломатияның арқасында Түркия өз аумағы арқылы энергия ресурстарын тасымалдау бойынша ірі жобаларға қол қоюға және оларды іске асыруға қол жеткізді.

Атап айтқанда, мыналарды атап өтуге болады: «Киркук-Джейхан» (мұнай құбыры); «Баку-Тбилиси-Джейхан» (мұнай құбыры); «Баку-Тбилиси-Эрзурум» (газ құбыры); «Түркия-Грекия Интерконнекторы» (ITG) (газ құбыры); «Батыс бағыты» (West Line) (газ құбыры); «Көгілдір ағын» (газ құбыры); «Иран – Түркия» (газ құбыры); TANAP (газ құбыры жобасы); «Түркия-Болгария Интерконнектор» (ITB) (газ құбыры жобасы); «Түрік ағыны» (газ құбыры жобасы) [2].

Каспий аймағы бұл оның маңайында орналасқан мемлекеттердің - Әзірбайжан, Ресей, Иран, Түркіменстан және Қазақстанның өңірі. Жалпы, Түркия Каспийде маңызды рөл атқарады деп айту қиын. Бірақ оның Әзірбайжанмен тығыз стратегиялық байланысын ескерсек, бұл Түркияның маңызды транзиттік мемлекет және сыртқы ойыншы болуына кедергі келтірмейді деуге болады [3].

Баку-Тбилиси-Джейхан мұнай құбыры (BTC) және Баку-Тбилиси-Эрзурум (BTE) газ құбыры түрік энергетикалық дипломатиясының негізгі элементтері болып табылады.

Өткен онжылдықта BTC және BTE жобаларын сәтті іске асыру осы құбыр желілерін шығысқа және оңтүстікке қарай кеңейту міндетін ағымдағы онжылдық үшін басымдыққа айналдырды.

Түркия мұнай-газ кен орындарына бай емес. Бүгінгі таңда барланған мұнай қоры шамамен 41.8 млн. т., ал табиғи газ - 8.7 млрд. текше м. құрайды.

Мұндай көлем елдің қажеттіліктерін жаба алмайды. Сондықтан түрік экономикасының ерекшелігі энергия ресурстарының импортына қатты тәуелділік болып табылады. Өзінің энергетикалық стратегиясын әзірлеу кезінде Түркия Республикасы өз қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін энергия ресурстарын тасымалдаудың сенімді және экономикалық тиімді маршруттарын іздеу, құбырлардың ішкі желісін кеңейту, мұнай мен газ импортының көздерін әртараптандыру, энергия ресурстарын сатумен, сақтаумен және тасымалдаумен айналысатын компаниялардың санын ұлғайту арқылы ішкі нарықты монополиясыздандыру жөніндегі бірқатар міндеттерді шешуге тырысады. Осыны негізге ала отырып, Түркия өзінің алдына дәстүрлі экспорттаушыларға елеулі бәсекелестік жасай отырып, оның айналасындағы елдерден Еуропаға мұнай мен газ транзитінің ірі пунктіне айналу мақсатын қойып отыр. Бұл бағытта Ресей мен Түркияның мүдделері сәйкес келеді. Сондықтан Ресей мен Каспий маңы аймағы елдерінің ықпалын ескере отырып, Түркия Республикасының энергетикалық стратегиясының негізгі бағыттарын зерттеу және қалыптастыру ел экономикасының қазіргі заманғы дамуы үшін өзекті міндет болып табылады.

Бұдан басқа, Түркия - мұнай мен газдың бай ресурстары бар өңірлердің ең ірі тұтынушысы - Еуропа арасындағы табиғи трансқұрлықтық көпір және Каспий ресурстарын Жерорта теңізі порттарына әкетудің ең қысқа жолы, яғни тарифтік төлемдерден шикізат және ақша кірістерінің көзі – құбыр жолы транзитінің табиғи аймағы. Бұл факт Ресейдің Түркиямен отын-энергетикалық кешен саласындағы ынтымақтастығын дамыту үшін өте маңызды.

Географиялық орналасуы мен экономикалық мүмкіндіктеріне байланысты Түрік энергетикалық саясаты Әзірбайжанмен қарым-қатынастарды дамытуға баса назар аударды. Бұған Әзірбайжанда өндірілген мұнай мен газды Түркияға жеткізу жобаларын қолдаған Батыс елдерінің ұстанымы ықпал етті. Әзербайжан және Грузиямен құбыр желісі жобаларын жүзеге асыру арқылы Түркия Каспийге қол жеткізді. Нәтижесінде Түркия, бір жағынан, Бакуге әсер ету тетіктерін алған, екінші жағынан, Еуропаға газ жеткізу көлемін реттеуге мүмкіндігі бар негізгі ойыншыға айналды.

Каспий теңізінің батыс жағалауында өз позициясын күшейте отырып, Түркия теңіздің шығыс жағалауында - Түркіменстан мен Қазақстанда, оның ішінде энергетика саласында, өзінің қатысуын кеңейтуге мүдделі болды. Мұны Транскаспий құбыр жолдарын салу немесе Каспий бойынша энергетикалық дәліздерді іске асыру жағдайында жүзеге асыруға болады. Алайда, бұл мәселеде Түркия 2018 жылы қабылданған Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияның ережелерін ескеруі тиіс. Құжат Каспий түбімен экспорттық құбырларды төсеу амалдарын анықтады [4].

Каспийдің шығыс өңірінде, Қазақстан мен Түрікменстанда Әзірбайжан геосаяси артықшылықтарды иеленбейді, бұл оларға энергия ресурстарын Түркия арқылы Еуропаға экспорттауға мүмкіндік береді. Еуропалық Энергетикалық нарықтардан геосаяси тұрғыдан ажыратылған Қазақстан мен Түрікменстан, шын мәнінде, олардың энергетикалық ресурстарын экспорттау мәселелерінде Ресейге өте тәуелді болып қала береді.

Энергетикалық ағындар Қазақстанда, Түрікменстанда, Әзірбайжанда орналасқан Орталық Азия мен Каспий өңіріндегі көмірсутек ресурстарын өндірудің негізгі орталықтарымен тығыз байланысты. «Азери-Чираг-Гюнешли» мұнай кен орындарына (Әзірбайжан), «Шах-Дениз» газ кен орнына (Әзірбайжан), «Қарашығанақ» газ конденсатты кен орны (Қазақстан), «Қашаған» және «Теңіз» мұнай кен орындары (Қазақстан), «Галқыныш» газ кен орнына (Түрікменстан) баса назар аударылады. Бұл кен орындары жаңа энергия ағындарын құруға ықпал етеді [5].

Жоғарыда атап өткендей, Каспий аймағына Каспий теңізі және оның айналасындағы Әзірбайжан, Ресей, Қазақстан, Түрікменстан және Иранның мұнай-газ аумақтары кіреді. Кейбір зерттеушілер бұл өңірге Каспий теңізіне тікелей шығу мүмкіндігі жоқ, бірақ Каспийдің энергия ресурстарын әлемдік нарықтарға тасымалдауға қатысатын Грузия, Армения, Өзбекстан және Түркияны да қосады. Энергетикалық стратегияны әзірлеу мен жүзеге асыру Түркия Республикасының ішкі және сыртқы саясатының негізгі міндеттерінің бірі болып табылады, оның энергия қорлары жоқ, бірақ, мұнай мен газды әлемдік нарықтарға тасымалдауда маңызды рөл атқарады. 1998 жылдан бері жүргізіліп келе жатқан Түркияның энергетикалық саясаты энергетика саласындағы заңнаманы реформалауды, елдің энергетикалық саясатын реттеу жөніндегі негіз қалаушы құжаттарды әзірлеуді және қабылдауды, Каспий өңірі мемлекеттерімен бірлескен жобаларды жүзеге асыруды қамтиды. Соңғы жиырма жылдықта Түркия энергияны тұтынудың айтарлықтай өсуіне әкелетін экономикалық өрлеу жағдайында болды. Өзінің энергетикалық ресурстарының шектеулі болуына байланысты түрік экономикасы шетелдік шикізат жеткізіліміне тәуелді болды. 2008 жылы Түркия Республикасы 99% газ және 89% тұтынылатын мұнай импорттады [6].

Ірі әлемдік державалар мен трансұлттық энергетикалық корпорациялардың назарында тұрған Қара теңіз-Каспий аймағы әлем картасындағы «ыстық» нүктеге айналады, өйткені бұл географиялық торап, олардың Шығыстан Батысқа және солтүстіктен оңтүстікке ағынын қамтамасыз ететін энергетикалық ресурстарға бай.

Мысалы, экономикалық саладағы тараптардың қарама-қайшылықтарының негізгі факторларының бірі-бұл Каспий энергия көздерін Еуропаға тасымалдаудың бәсекелес жобалары:

- Түрікмен және Әзірбайжан газын Ресей Федерациясын айналып өтіп, Каспий теңізі, Әзірбайжан және Түркия арқылы Еуропаға жеткізуді қамтамасыз ету мақсатында іске асырылатын «Оңтүстік энерготранспорттық дәлізі»;
- «Оңтүстік ағын» - Ресей газын Еуропалық Одақ елдеріне Қара теңіз түбімен Болгарияға украин аумағын айналып өтіп тасымалдау жобасы;
- Жүзеге асырылмаған «Набукко жобасы», оның тағдыры әлі толық шешілмеген, сонымен қатар басқа көлік жобалары.

Келіспеушіліктердің себебі Каспий және Қара теңіздердің қайраңындағы көмірсутегі шикізатының бай кен орындары болып табылады, оларды игеруге жағалаудағы мемлекеттердің де, алыс аймақтардағы елдердің де барлық ірі энергетикалық компаниялары қатысқысы келеді.

Кейбір халықаралық сарапшылар келесі жіктеуді береді: Бірінші топ, жағалаудағы Каспий маңы елдері (Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Ресей, Түрікменстан); Екінші топ, транзит аймағының елдері (Армения, Болгария, Грузия, Иран, Қытай, Ресей, Румыния, Түркия, Украина және т. б.); Үшінші топ, дәстүрлі аймақтық ойыншылар (Иран, Қытай, Ресей, Түркия); Төртінші топ, ірі әлемдік державалар (Еуропалық Одақ, Қытай, Ресей, АҚШ) [7].

Түркия мен Түрікменстанның энергетикалық ынтымақтастығының негізгі бағыттары — Түрікменстанның аумағында энергетикалық объектілердің құрылысына түрік компанияларының қатысуы, Түрікменстанның энергетикалық секторына түрік инвестициялары, сондай-ақ түркімен газының Еуропаға транзитін жүзеге асыру. Түрікмен энергетикалық нарығында бірнеше түрік компаниялары жұмыс істейді, олардың ішіндегі ең ірісі «Чалык энерджи» консорциумы. 2003 жылы Түрікмен Үкіметі, «Дженерал Электрик» америкалық компаниясы және «Чалык энерджи» Консорциумы 2011 жылға дейін Түрікменстанда электр энергиясын өндіруді дамытудың Бас жоспарын іске асырудағы ынтымақтастық туралы үш жақты келісім жасасты. Осы Келісім аясында Түрікменстанда бірнеше ГРЭС жаңғыртылып, бес жаңа электр станциясы салынды [8].

2009 жылы «Чалык энерджи» консорциумы Түркменбашы мұнай-химия кешені үшін электр станциясын салуға тендер жеңіп алды [9]. 1999 жылы Түркия түркімен газын жеткізуге 30 жыл мерзімге келісімшарт жасалды, алайда қазіргі уақытта оның қолданылуы тоқтатылды және елдер арасында келіссөздер жүргізілуде [10]. Осылайша, Түркіменстан Түркиямен бірлескен кейбір жобаларды жүзеге асыруға қатысады, бірақ Түркияға газ жеткізуде Ресейге балама болған жоқ.

Түрік-түрікмен ынтымақтастығының маңызды бағыты Түркия аумағы арқылы түркімен газын Еуропаға жеткізудің транзиттік бағыттарын әзірлеу болып табылады. Қазіргі уақытта түркімен газын Еуропаға жеткізу Ресей арқылы жүзеге асырылады, ол 2003 жылғы Шартқа сәйкес кері экспорттау (реэкспорт) үшін түркімен газын сатып алады.

Түркия Түркменстанды Еуропаға газ экспортын ұйымдастыру жөніндегі бірлескен жобаларға («Набукко», Транскаспий газ құбыры) қатысуға тартуға ұмтылды. Транскаспий газ құбырын салу жөніндегі келіссөздер 1998 жылы ЕО елдері мен АҚШ-тың белсенді қолдауымен басталды. Алайда, Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің реттелмеуіне және Әзірбайжан мен Түрікменстан арасындағы құбыр арқылы әрбір ел жеткізетін газ көлеміне қатысты қайшылықтарға байланысты 2000 жылы жоба тоқтатылды. Келіссөздердің жаңа кезеңі 2006 жылы Қазақстанның қатысуымен басталды. Ресей, Украина және Беларусь арасындағы газ қақтығысынан кейін энергия жеткізілімдерін әртараптандыру мәселесіне көп көңіл бөле бастаған Еуропалық Одақ жобаға негізгі қолдау көрсетті. 2007 жылы Қазақстан жобадан шықты және тараптар келісімге келе алмады.

«Набукко» жобасын іске асыру әлі де 2002 жылы басталған келіссөздер сатысында, австриялық ОМВ компаниясы, венгрлік МОЛ, болгарлық «Булгаргаз», румындық «Трансгаз» және түрік «Боташ» 2002 жылдың маусымында «Набукко» газ құбырын салу ниетімен хаттамаға қол қойды.

2009 жылы Прагада «Оңтүстік дәліз - Жаңа Жібек жолы» энергетикалық саммиті болып өтті, оның қорытындысы бойынша Еуропалық Одақ, Әзербайжан, Түркия, Грузия және Египет табиғи газды жеткізуге арналған құбыржолдар құрылысын жеделдету туралы саяси Декларация қабылдады. Алайда «Набукко» жобасы бойынша негізгі потенциалды газ

тасымалдаушылар - Өзбекстан, Қазақстан және Түрікменстан Прага декларациясына қол қойған жоқ.

2011 жылдың соңында Түркия екі маңызды энергетикалық келісімшартқа қол қойды. Нәтижесінде, бұл келісімдер Түркияның айналасындағы газ энергетикалық жобалары үшін бәсекелестіктің жаңа кезеңін тудырды.

Энергия тасымалдаудың балама жолдары: жаңа келісімдер Түркия екі маңызды энергетикалық келісімге қол қою арқылы 2011 жылды аяқтады. Біріншісіне 27 желтоқсанда Әзірбайжан табиғи газын Шах - Дениз II кен орнынан Түркия арқылы Еуропаға тасымалдайтын Трансанатолы газ құбырын (TANAP) құру туралы қол қойылды.

Набукко - ны екінші кезекке ығыстырып, Түркия TANAP – ға артықшылық берді.

Осы жылы 29 желтоқсанда Мәскеуде қол қойылған екінші келісім Оңтүстік Еуропалық газ құбырының құрылысын ескере отырып, табиғи газ кеңістігінде ынтымақтастық орнатуға шақырады.

TANAP бес жылдан кейін аяқталады және сегіз миллиард АҚШ долларын құрайды деп күтілуде. Түркия осы құбыр арқылы өтетін 16 миллиард текше метр табиғи газдың 6 млрд. текше метрін өз қажеттіліктері үшін пайдалана алады. Бастапқы шарттарға сәйкес, құбырдың 80% - ы Әзірбайжанға, қалған 20% - ы Түркияға тиесілі болады (Түркия Botaş және ТРАО компаниясына тиесілі, олардың әрқайсысы 10% - дан) [11].

Сонымен қатар, TANAP жобасы тек Шах-Дениз II кен орнынан ғана емес, қолайлы жағдайларда түркімен, қазақ және тіпті Иран газынан Түркия мен Еуропаға тасымалдау үшін инфрақұрылымды кеңейтеді. Түркия қол қойған екінші келісім Ресейге энергетикалық күресте артықшылық берді.

2012 жылғы 26 маусымда Түркия мен Әзірбайжан билігі ведомствоаралық келісімге қол қойып, TANAP құрылысын қаржыландыруға келісті. Бұл екі келісім Түркияның айналасындағы газ-энергетикалық жобалар үшін жаңа бәсекелестікке серпін берді.

Транскаспий халықаралық көлік бағдары (ТАМ) Қытай, Қазақстан, Каспий теңізі акваториясы, Әзербайжан, Грузия арқылы және одан әрі Еуропа елдеріне өтеді.

Мазмұнды келіссөздер екі жақты ынтымақтастықты жандандырудың жалпы үрдісін көрсете отырып, Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияны әзірлеумен және оған қол қоюмен қатар 2018 жылы ғана қайта басталды. 2020 жылғы желтоқсанда әзірбайжандық SOCAR Trading компаниясы (SOCAR мемлекеттік компаниясының еншілес кәсіпорны) Epi Turkmenistan компаниясы Окарем кен орнында өндіретін 30-40 мың тонна мұнайды ай сайын сатып алу тендерін жеңіп алды. Түрікмен мұнайының бұл көлемі швейцариялық Vitol компаниясы жүргізген Махачкала және Новороссийск порттары арқылы транзитпен емес, Баку-Тбилиси-Джейхан құбыры арқылы жіберілетін болады.

Өткен жылдың күзінде Түркияның белсенді қолдауымен және Кавказдағы күштердің тепе-теңдігін түбегейлі өзгерткен Таулы Қарабақтағы әскери операциялар Каспийдің батыс жағалауынан Еуропаға «Оңтүстік газ дәлізі» («ЮГК») құрылысының аяқталуымен сәйкес келді. «Еуропаның газ қақпасы» рөліне үміткер Түркия аса мүдделі болып отырған Әзірбайжан мен Түрікменстан арасындағы даулы мәселелерді түпкілікті реттеу жағдайында Еуразияның энергетикалық нарықтарын қайта форматтау одан да елеулі болуы мүмкін.

Қорытынды

Түркияның Орталық Азия мен Әзірбайжан өңіріне белсенді кіру әрекеттері бірқатар себептер бойынша Орталық Азия елдерінде тиісті жауап таба алмады, алайда Әзірбайжанға қатысты тиімділігі болды.

Өткен жылдардағы құбыр жобалары жеткізушілерге немесе тұтынушыларға тиесілі болды. Түркия сияқты негізгі транзиттік елдер энергетикалық процестің барлық қатысушыларын біріктіретін жобалар жасай алады. Нәтижесінде тек жеткізушінің немесе тұтынушының мүдделерін монополиядан аулақ болуға болады.

Энергетикалық ынтымақтастық терроризмге, контрабандаға және басқа да заңсыз әрекеттерге қарсы күрес сияқты басқа да мүдделі мәселелер бойынша ынтымақтастыққа әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, ол аймақтағы саяси дауларды шешуге де ықпал етуі мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жильцов С. С. Энергетическая политика Турции в Каспийском регионе. – Геоэкономика энергетики. № 2 (14). - 2021. С. 32–47
2. Оздемир В., Гулиев И.А.. Энергетическая дипломатия Турции // Вестник МГИМО-Университета. 2016;(2(47)):101-110. https://www.vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/515?locale=ru_RU
3. Какова роль Турции на Каспии - отвечает эксперт // <https://az.sputniknews.ru/20210213/azerbaijan-kaspy-turkey-iran-turkmenistan-426218227.html> 13.02.2021
4. Жильцов С. С. Энергетическая политика Турции в Каспийском регионе. – Геоэкономика энергетики. № 2 (14). - 2021. С. 32–47
5. Жильцов С.С. Трудопроводная игра в Каспийском регионе. Проблемы постсоветского пространства. 2015;(1):96-115. // <https://www.postsovietarea.com/jour/article/view/>
6. Dönemi Stratejik Planı 2010—2014 [Electronic resource] // Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Mode of access: <http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf>. Date of access: 21.04.2010
7. Елюбаев Ж.С. Правовое регулирование недропользования и инвестиционной деятельности в странах Каспийского и Черноморского регионов // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31508274
8. Çalık Enerji [Electronic resource] // Çalık Holding. Mode of access: <<http://www.calikenerji.com.tr/map.php?sf=sitemap>>. Date of access: 06.04.2010
9. Cornell, S. E. The Baku—Tbilisi—Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan / S. E. Cornell, F. Ismailzade [Electronic resource] // Central Asia-Caucasus Institute. Mode of access: <http://www.silkroadstudies.org/BTC_4.pdf>. Date of access:
10. Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. Genel Müdürlüğü (BOTAS) [Electronic resource] // Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Mode of access: <<http://www.enerji.gov.tr/BysWEB/DownloadBelgeServlet?read=db&fileId=49223>>. Date of access: 21.04.2010.
11. ‘SOCAR возьмет 80% of Трансанатолийского трубопровода’, Natural Gas Europe, 27 декабря 2011, <http://www.naturalgaseurope.com/socar-to-take-80-oftrans-anatolian-pipeline-4186>

ӘӨЖ 327

ЗАМАНАУИ САЙЛАУ ЖҮЙЕЛЕРІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Бекмұқа Аяжан Мұратқызы

bekmuka@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ аймақтану кафедрасының студенті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Қилыбаева П.Қ.